

Peter Schenk.

daim*n*

Urednik
Mirjana Sovrović

Naslov originala
Rüdiger Safranski
Nietzsche
Biographie seines Denkens
© 2019 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München
© Fedon, Beograd

Ridiger Zafranski

Niče

Biografija njegove misli

Prevela s nemačkog

Tijana Tropin

Beograd, 2021

„Uopšte *nije nužno*, čak *ni poželjno*, da mi se drži strana: naprotiv, čini mi se da je izvesna doza radoznalosti uz ironičan otpor, kao pred nepoznatom biljkom, neuporedivo *inteligentniji* odnos prema meni.“

Fridrih Niče Karlu Fuksu, 29. jul 1888.

Prvo poglavlje

Dve strasti: neizmerno i muzika. Kako živeti posle muzike? Postsirenska tuga. Otrežnjavanje. Iskušavanje i iskušenje

Muzika je stvaran svet, muzika je ono neizmerno.* Čovek koji je u stanju da je čuje, pripada Bivstvu. Tako je muziku doživljavao Niče. Ona je za njega bila sve. Nikada ne bi trebalo da se završi. Ali završila se i čovek ima problem kako da živi posle muzike. Osamnaestog decembra 1871. Niče putuje iz Bazela u Manhajm da bi slušao Vagnerovu muziku dok diriguje sam kompozitor. Vrativši se 21. decembra u Bazel, svom prijatelju Ervinu Rodeu piše: „Sve što [...] se ne može obuhvatiti muzičkim odnosima, u meni [...] izaziva naprosto gađenje i odvratnost. A kad sam se vratio s koncerta u Manhajmu, zaista sam osetio neobično jak sumorni užas pred svakodnevicom, jer mi se više uopšte nije činila stvarnom, već avetinjskom.“¹

Povratak u životnu sferu udaljenu od muzike jeste problem o kome je Niče neprekidno razmišljao. Život posle

* U originalu stoji *Das Ungeheure*, reč koja znači prvenstveno „ogromno, neizmerno“, ali nosi i snažnu konotaciju „čudovišnog“. Najpribližniji prevod na srpskom bi zapravo bio „grdno“, ali je iz stilskih razloga ovde uglavnom korišćeno „neizmerno“. – *Nap. prev.*

¹ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe in 8 Bänden*, DTV, München 1986, knj. 3, str. 257.

muzike postoji, ali da li se on može izdržati? „Život bez muzike bio bi zabluda“;² zapisao je jednom prilikom.

Muzika poklanja trenutke „ispravnog osećanja“³ i moglo bi se reći da je čitava Ničeova filozofija njegov pokušaj da se održi u životu i kad se muzika završi. Niče želi da, koliko je to moguće, svira jezikom, mislima i pojmovima. Ali naravno da uvek preostane nešto neizrečeno. „Trebalo je da *peva*, ta 'nova duša' – a ne da govori!“⁴ reći će Niče u kasnije napisanom samokritičnom predgovoru knjizi o tragediji iz 1872. godine. A preostaje i tuga. U fragmentima iz zaostavštine, pisanim s proleća 1888, nalazi se sledeća beleška: „Činjenica je 'da sam tako tužan'; problem je u tome što 'ne znam šta to znači'... 'bajka iz starih vremena'“⁵ Niče je na Hajneovom tragu, i priseća se Lorelaj. Čuo je pesmu sirena i sad oseća nelagodnost u kulturi u kojoj su sirene zanemele a Lorelaj postoji još samo kao avet, bajka iz starih vremena. Potekla iz postsirenske tuge, Ničeova filozofija želi da sačuva makar duh muzike prenevi ga u reč, u odjek rastanka i pripremu za mogućí povratak muzike, kako se *lûk života* ne bi *prelomio*.⁶

Kao što je poznato, Niče je dugo punoću sreće koju pruža uživanje u umetnosti merio Vagnerovom muzikom. Nakon što je prvi put čuo uvertiru za *Majstore pevače*, pre nego što je i lično upoznao Vagnera, pisao je Rodeu, 27. oktobra 1868: „Svako vlakno, svaki živac u meni treperi,

² Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke. Studienausgabe in 15 Bänden*, DTV, München 1980, knj. 6, str. 64.

³ Fridrih Niče, *Nesavremena razmatranja*, prev. Danilo N. Basta, Plato, Beograd 2006, str. 242.

⁴ Fridrih Niče, *Rođenje tragedije iz duha muzike*, prev. Vera Stojić, Dereta, Beograd 2001, str. 38.

⁵ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke, o. c.*, knj. 13, str. 457.

⁶ Fridrih Niče, *Nesavremena razmatranja, o. c.*, str. 240.

i odavno nisam iskusio ovako trajno osećanje zanesenosti.⁷ To osećanje zanesenosti bilo je još snažnije dok je sam improvizovao na klaviru, čemu je mogao da se prepušta satima, zaboravljajući i sebe i svet oko sebe. O tom zanosu svedoči i ona čuvena i ozloglašena scena o kojoj izveštava prijatelj iz mladosti Paul Dojsen. „Niče se“, kaže Dojsen, „jednog dana, u februaru 1865, odvezao u Keln, pronašao tamo nekog slugu da mu pokaže znamenitosti grada i na kraju od njega zatražio da ga odvede u restoran. Ovaj ga je, međutim, odveo u kuću na lošem glasu. 'Odjednom', ispričao mi je Niče idućeg dana, 'zatekao sam se okružen s pola tuceta spodoba, u šljokicama i gazi, koje su me gledale s iščekivanjem. Neko vreme sam stajao bez reči. Onda sam instinktivno prišao klaviru kao jedinom biću s dušom u celom tom društvu i odsvirao nekoliko akorda. Oni su me opustili i ponovo sam bio slobodan.'“⁸

Muzika, ovog puta tek nekoliko improvizovanih akorda, trijumfuje nad *požudom*. S tim se slaže beleška iz 1877. u kojoj Niče pravi spisak *stvari prema stepenu naslade*. Na samom vrhu je muzička improvizacija, za kojom sledi Wagnerova muzika; tek dva mesta ispod njih nalazi se *požuda*.⁹ U kelnskom bordelu bilo mu je dovoljno nekoliko akorda pa da nekud pobegne. Akordima počinje ono što bi bilo najbolje da se nikad ne završi, improvizacija čijem toku možemo da se prepustimo. I zbog toga Niče ceni wagnerovsku beskonačnu melodiju koja se ispreda poput improvizacije, koja počinje tako kao da je već odavno počela, a kad prestane, ipak nije stigla do svog kraja. „Beskonačna

⁷ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Briefe, o. c.*, knj. 2, str. 332.

⁸ Curt Paul Janz, *Friedrich Nietzsche. Biographie* (drei Bände), München 1978–79, knj. 1, str. 137.

⁹ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke, o. c.*, knj. 8, str. 423.

melodija – gubi se obala, prepuštaš se talasima.¹⁰ *Talas* koji neprekidno zapljuskuje obalu, nosi i odvlači čoveka, možda ga odvlači i na dno i davi – taj talas je za Ničea i slika temelja sveta. „Tako žive talasi – tako živimo mi koji *hoćemo!* – ne kažem više... Kako bih *vas* izdao! Jer – dobro to čujete! – ja znam *vas* i vašu tajnu, ja poznajem vaš rod! Ta vi i ja istog smo roda! Vi i ja imamo neku tajnu.“¹¹ Jedna od tih tajni je unutarnja srodnost između talasa, muzike i velike svetske igre umiranja i postajanja, rasta i propadanja, vladanja i savladanosti. Muzika vodi u srce sveta – ali tako da se od toga ne umire. Takav ekstatični doživljaj muzike Niče u knjizi o tragediji naziva „zanesenost dionizijskog stanja sa svojim poništavanjem običnih brana i granica života“.¹² Dok zanos traje, obični svet nestaje; kad ponovo dopre do svesti, biće dočekan uz „gađenje“. Otrežnjeni ekstatičar zapada u „raspoloženje koje poriče volju“¹³ i, prema Ničeu, sličan je Hamletu koji se takođe gadi sveta i ne može da skupi snagu za delanje.

Ponekad je doživljaj muzike toliko snažan da se čovek plaši za svoje siroto „ja“ kome preti da od silnog zanosa propadne u muzici, u „muzičkom orgijazmu“.¹⁴ Zbog toga je nužno da se *između* muzike i dionizijski prijemčivog slušaoca ubaci medijum koji ih drži na rastojanju: mit od reči, slike i scenske radnje. Tako shvaćen mit „štiti nas od muzike“¹⁵ koja se potiskuje u pozadinu, odakle, upravo suprotno, delanjima, rečima i slikama pridaje takav

¹⁰ Isto, str. 379.

¹¹ Fridrih Niče, *Vesela nauka, o. c.*, str. 213.

¹² Fridrih Niče, *Rođenje tragedije iz duha muzike, o. c.*, str. 90.

¹³ Isto, str. 90.

¹⁴ Isto, str. 185.

¹⁵ Isto.

intenzitet i značaj da gledalac čuje celinu kao „da mu najdublji ponor stvari govori razgovetnim glasom“.¹⁶ Teško je zamisliti čoveka, kaže Niče, koji bi bio „kadar da treći čin *Tristana i Izolde* bez ikakve pomoći reči i slike, prosto kao gorostas simfonijski stav, shvati i primi, a da pritom ne izdahne od grčevitog širenja svih krila svoje duše“.¹⁷ Onaj ko čuje tu muziku, taj je „svoje uho priljubio uza samu srčanu komoru svetske volje“, i samo ga plastično zbivanje u prvom planu čuva da ne izgubi u potpunosti svest o svojoj individualnoj egzistenciji.

Ali nije li ovde u igri previše patosa? Naravno da jeste. Niče, međutim, umetnosti dozvoljava da bude patetična. Umetnost u svojim uspelim trenucima uvek pruža celinu, čak celinu sveta, koja se u lepoti može istrpeti. Onaj ko se prepusti utisku umetnosti može postati patetičar univerzalne rezonance. „Patetično podnosimo samo u umetnosti; inače čovek treba da bude jednostavan i ne previše glasan“ (1877).¹⁸ Takav jednostavan čovek će se, na primer, baviti naukom sasvim bez patosa, i učiniće mu se da se neko drugi „bezrazložno razdražio do vrhunca osećanja“ (1877).¹⁹ Odjednom, svet patosa izgleda sasvim drugačije. Veliki afekti i strasti razotkrivaju svoje neugledne, ponekad i smešne prapočetke. To važi i za vrhunska osećanja muzike koja mogu izgubiti svoje čarobno dejstvo, i psihološko i fiziološko. Iz te perspektive, muzika kao organ prisne egzistencijalne uslovljenosti deluje kao puka funkcija organskih procesa. Tako se Niče depatetizujućim argumentima bori protiv sopstvenog patosa i

¹⁶ Isto, str. 186.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke*, o. c., knj. 8, str. 441.

¹⁹ Isto, str. 428.

eksperimentiše s mišljenjem koje ismeva vlastite strasti. Čovek je, kaže Niče, biće koje je preskočilo „životinjsku ogradu doba teranja“,²⁰ i stoga ne traga za požudom samo povremeno, već stalno. Ali pošto izvora požude ima manje nego što zahteva njegova trajna spremnost na požudu, priroda ga je naterala na „put iznalaženja požude“. Čovek, svesna životinja sa horizontom prošlosti i budućnosti, retko je u potpunosti ispunjen svojom sadašnjošću i upravo stoga oseća nešto što verovatno nijedna životinja ne poznaje – dosadu. U bekstvu od dosade ovo čudnovato biće traži neku draž koju, ako je ne može naći, mora da izmisli. Čovek postaje životinja koja se igra. Igra je pronalazak koji afektima pruža neki posao. Igra je veština samoizazivanja afekata, poput, na primer, muzike. Antropološko-fiziološka formula tajne umetnosti glasi, dakle: „Bekstvo od dosade je majka umetnosti“.²¹

U toj se formulaciji patos umetnosti odista izgubio. Može li takozvana tajna umetnosti biti trivijalnija? Zar ekstaza oduševljenja umetnošću zaista treba da se iscrpi u tome što je umetnost utočište pred nadražajima siromašnom pustinjom svakodnevice? Zar se njena vrednost time ne srozava na puku zabavu? Niče koketira s tim demistifikujućim i depatetizujućim stanovištem. On želi da obesveti umetnost, to svoje svetilište, i da ohladi svoju ljubav „antiromantičkim samotretmanom“²² koji treba da pokaže „kako te stvari izgledaju *kada* se okrenu“.²³ Pri tome se ne radi samo o izokretanju hijerarhije moralnih

²⁰ Friedrich Nietzsche, *Sämtliche Werke*, o. c., knj. 8, str. 432.

²¹ Isto.

²² Fridrih Niče, *Ljudsko, suviše ljudsko*, prev. Božidar Zec, Dereta, Beograd 2005, str. 293.

²³ Isto, str. 10.

vrednosti već i o smeni metafizičkog gledišta onim fizičko-fiziološkim.

Ali svoju tajnu, a za Ničea i osobeni patos, ima i *dosada*. Dosada pred kojom nam umetnost pruža utočište pretvara se u zjapeći ponor Sopstva, u nešto užasno. U dosadi se trenutak doživljava kao prazno proticanje vremena. Ono što se dešava spolja nije od značaja, a čovek i sam sebe doživljava kao beznačajnog. Svakodnevni život gubi svoju intencionalnu napetost, splašnjava kao sufle prerano izvađen iz pećnice. Rutine, navike koje nam inače pružaju oslonac, odjednom se ukazuju onakve kakve jesu – kao pomoćne konstrukcije – pa avetinjska scenografija dosade otkriva trenutak istinskog osećanja. Čovek ne zna šta da radi sa sobom, a posledica toga je da ništavilo čini nešto s njim. Nad tim podzemljem ništavila umetnost obavlja svoj rad samouzbuđenja. To je gotovo herojski poduhvat, jer treba rasonoditi one kojima pretil pad u ponor. Iz te perspektive, umetnost je zatezanje luka kako se ne bi zapalo u nihilistično opuštanje. Umetnost nam pomaže da živimo jer drugačije ne umemo da se odupremo naletu osećanja besmisla.

Definicija umetnosti kao bekstva od dosade bogata je značenjem pod uslovom da dosadu shvatimo kao neku vrstu iskustva ništavila. Ali time se ponovo omogućava smena fiziologije samouzbuđenja metafizikom *horror vacui*. Niče je virtuoz tog hodanja po ivici između fizike i metafizike. On ume da pruži novu metafizičku čaroliju čak i kada fiziološka čarolija izbledi. Za njega ne postoji ništa što na kraju ipak neće opet postati neizmerno.

Sve može postati neizmerno – vlastiti život, spoznaja, svet – ali samo muzika utiče na neizmerno tako da se ono uprkos svemu dâ izdržati. I baš zato neizmerno ostaje Ničeova doživotna tema, njegov poduhvat i iskušenje.